

K jazykové komice v lexikální rovině uměleckého textu (Na příkladech povídek Vasilije Šukšina)

ALENA JAKLOVÁ
(České Budějovice)

Komično jako estetická kategorie je českými literárními teoretiky definováno následovně: Komično vyjadřuje rozpor mezi životními okolnostmi a logikou lidského jednání, rozpor společensky pocit'ovaného nesouladu. Komické jsou postavy a jejich vlastnosti nebo situace, ale také ideje a slovní hříčky, které těží z dvojsmyslu, tj. komického významu, vznikajícího na pozadí konfrontace dvou významově neshodných pojmů, které se v náhodné souvislosti staly objektem konfrontace (Vlašín 1984: 177-178).

Komično může mít různou hloubku, a tudíž i různý dosah: od laskavého humoru a zábavné parodie přechází komično k ostré satíře a přes tragikomično, jež spojuje obě estetické kategorie, směřuje ke grotesknu užívajícímu nadsázku a abstrakci. Nejvyšší mírou komična pak je absurdno, které těží ze skutečnosti postrádající jakýkoli logický smysl.

Komično má sociologickou povahu; jeho chápání je silně subjektivní, a nejen to - vnímání jeho účinku je vždy podmíněno i celkovou komunikační situací (blíže k tomuto pojmu viz Kořenský, Hoffmannová, Jaklová, Müllerová 1987).

J a z y k o v á k o m i k a je založena na komickém účinku určitého jazykového vyjádření v kterémkoli plánu jazykového systému. Jazykové komično přitom existuje zhruba ve dvojí podobě: buď významy slovního útvaru vzbuzujícího pocit komičnosti míří k věcem, situaci nebo stavu, které jsou samy komické, nebo se intence mluvčího a posluchače/čtenáře zaměřuje na vlastní jazykový výraz a jeho vnitřní komiku (viz blíže Sus 1963). V prvním případě slouží jazyk k vyjádření

mimojazykového komična (komika věcná), v případě druhém jde o komično spočívající v jazyce samotném (komika jazyková). V našem příspěvku se budeme zabývat právě tímto druhým případem komiky, kdy jazykové projevy dosahují komického efektu specifickým výběrem a užitím jazykových, v našem případě zejména lexiálních prostředků.

Osobnost Vasilije Šukšina je známá z několika tvůrčích oblastí. Známe Šukšina herce, představitele podmanivých lidových typů, Šukšina scenáristu a filmového režiséra a především Šukšina spisovatele. Vasilij Šukšin je vyhraněným autorem, nejvyzrálejším představitelem krátké povídky sovětské literatury 70. let. O Šukšinovi povídkáři platí: co povídka, to na malém prostoru lidský osud, většinou komorní příběh s dvěma hlavními hrdiny. Šukšin je dědic Čechovův, užívá mistrné zkratky, libuje si v tragikomickém ladění a směřuje vždy k hlubšímu zamyšlení nad životem. Jeho hrdinové jsou buď samorostlí venkované s duší na dlani, nebo lidé deformovaní městem. Vždy jsou ale plni zvláštního podivínství a fanfaronství, které je u nich normálním stavem. Svými podivínskými, skandálními, naivními i hloupými kousky se brání rutině každodennosti, touží po celoživotním smyslu své lidské pouti, hledají - řečeno autorem - to, za co se nasazují celé životy.

V této touze po životě společné všem Šukšinovým hrdinům spočívá kontinuita Šukšinova díla s největšími autory ruského venkova a ruského prostředí vůbec. V tom se přibližuje Turgeněvovi, Lvu Tolstému, ale také Dostojevskému, Buninovi či Šolochovovi.

Šukšinova tvorba filmová a prozaická se vzájemně ovlivňovaly. Jeho dialogy a povídky jsou stavěny jako filmový scénář, jako filmový dialog, mají scénaristický švih a spád. Šukšin umí vytvořit svého hrdinu lingvistickými prostředky, dokonale odposlouchanou lidovou intonací a výrazným slovníkem. Šukšinovy povídky připomínají skicy. Autor jako by počítal s maximální tvůrčí účastí čtenářů, jako by věřil, že v každém člověku žije od dětství kousek herce, předváděče a vypravěče schopného jazykový výraz prožít a porozumět mu.

Se Šukšinem vstoupila do literatury nejen jadrná atmosféra sibiřské vesnice, ale především živý ruský jazyk. Šukšin věnoval jazyku postav maximální pozornost. Tvrdil: "I v životě si přece vytváříme představu o jiném člověku, až když ho vyslechneme. Buďme si jisti, že nám nezalže - nedovedl by to, i kdyby chtěl". (Zadražil 1975: 241) Přímé řeči proto Šukšin používá jako základního charakterizačního prostředku, důraz klade na emocionální a expresivní prvky, individualizační možnosti jazykového vyjadřování.

V lexikální rovině uměleckého textu se komického účinku dosahuje nejčastěji dvěma krajnostmi: příliš bohatým slovníkem postav, orgiemi výřečnosti, anebo naopak slovníkem výrazně chudým. V povídce *Postskriptum* předvádí Šukšín zvláštní posedlost hrdiny vyjadřovat se rádoby vtipně, obrazně, snahu projevit literární talent:

Eto pismo ja našol v nomere gostinicy, v jaščike dlinnogo uzkgogo stola, k ktoromu možno podsest' bokom. Možno sest' i prjamo, no togda nado nogi, položiv ich odnu na druguju, prosunu meždu těm samym jaščikom, gde ležalo pismo, i doskoj, kotoraja prikryvajet batareju parovogo otoplenija... Ono pokazalos mně intěresnym.

(Šukšín 1975a: 261)

Obsahem tohoto rozsáhlého sdělení je stručné konstatování, že hrdina-autor našel dopis v hotelovém pokoji v zásuvce dlouhého stolu. Na toto konstatování je pak naroubováno košaté pojednání o tom, jak lze u tohoto stolu sedět. Dochází tak k zajímavému sevření spletité syntaktické struktury, jakési variace na téma sedění za stolem, mezi dvě holá, strohá fakta: našel jsem dopis - připadal mi zajímavý. Efektem takového postupu je parodie na velkorysé, zevrubné líčení, které někteří autoři (ale i čtenáři) považují za záruku umělecké kvality literárního díla.

Dalším zdrojem jazykové komiky jsou projevy, jež jsou sice mnohosešlovné, ale přitom sémanticky chudé. Tento druh komiky představuje Šukšínova povídka *Chmyr*, která je stenografickým záznamem koketování dvou lázeňských hostů ve výletním autobuse. Dialog začíná replikou muže na téma Proč jste tady tak sama samotinká? Na krásná místa se člověk má koukat ještě s někým. Poté následuje dvacet devět kratičkových replik, slovní ping-pong, doklad žertování a planého řečnění, např.:

- Och, vy kakoj!
- Á čto? Nu čto? Čto? Boitěs?
- Ničego ja ně bojus!
- Boitěs, boitěs. Ech vy!
- A čem vy dokažetě?
- Čego dokažetě?
- Čto odinokomu chuže.
- Nět, davajtě na amerikanku, togda dokažu.
- Och vy kakoj!

(Šukšín 1975a: 240-241)

Slovesa v tomto textu nevyjadřují děj, slova ztrácejí svůj původní význam. Jejich hlavní funkcí je sondovat terén, nahrazovat doteky jako výraz sympatie dvou lidí.

Komično spočívá v tom, že prázdné klábosení umožňuje minimálně dvojsmyslný výklad významu textu. Jazykovou komiku podporuje v této povídce i komika situační, totiž reakce spolucestujících na záleťníkovy zálety.

Vděčným prostředkem jazykové komiky je i obměna frazeologické h o o b r a t u, takže vlastně vznikne frazeologický neologismus. Musí jít ovšem o frazeologismus známý, aby byl čtenář schopen jeho deformaci poznat a ocenit jeho komický efekt. V povídkách Vasilije Šukšina se setkáme s několikerým druhem takového postupu:

a) Autor část obratu situačně upřesní, někdy na tuto změnu přímo upozorní. V povídce *Moj zjat' ukral mašinu drov* se vypráví o setkání člověka s medvědem:

Ně ispuĝajsja on odin v lesu, uviděv medveďa, nu togda položiš na volju božju, točněje na medvežju, zaděrjot ili ně zaděrjot?

(Šukšin 1984: 310)

b) Autor parafrázuje známé přísloví. V povídce *Kryša nad golovoj* (Šukšin 1975b: 113) chce získat mladý režisér amatérského souboru převahu nad svým sokem slovy *Ostrit tot, kto ostrit poslednim*. Jde o parafrázi známého přísloví "Chorošo smejotsja tot, kto smejotsja poslednim". Sok se vtipně brání stejným prostředkem, další parafrází: *Oslit, popravil Volodka*. V obou případech je obměna přísloví realizována zachováním jeho konstrukce, mění se pouze pojmenovací jednotky (slovesa).

c) Komická demetaforizace frazeologického obratu. V povídce *Kalina krasnaja* je komicky demetaforizován hovorový obrat *jest' (žrat') glazami, česky hltat očima, sníst samou láskou*:

Ach ty, lapuška ty moja! Ljubuška - golubuška... Oladušek ty moj sibirskij! Doroguša ty moja sdobnaja. Sjem ja tějba pojedu! ... I zapju samogonkoj.

(Šukšin 1975a: 434)

Něžná oslovení *kočičko, holubičko* přecházejí v přirovnání k sibiřskému lívanečku a máslovému koblížku a pak následuje frazeologický obrat, který je vzápětí rozšířen o neobvyklé doplnění ... *a zapiju tě samohonkou*.

d) Několikanásobná obměna známého frazeologismu. Hlavní hrdina povídky *Kalina krasnaja* je rozhořčen chováním poštovní úřednice a rozčiluje se:

Šalašovki! Vy u menja taněc maleňkich lebeděj buděť ispolnjať. Krakovjak! Polku-babočku! Marionětki. Krasnyje Šapočki. Ja vam ustroju tut figurnyje katanija. Ja naelektrizuju zděs atmosferu i poselju bardak.

(Šukšin 1975a: 455-456)

První část frazeologismu "Vy ještě budete tancovat, jak já budu pískat" Šukšín aktualizuje a detailně konkretizuje od tance labut'átek, přes krakovjak a polku až ke krasobruslení.

Pro frazeologismy je příznačná obraznost, výrazná expresivita a emocionalita, a proto zvyšují dojem bezprostřednosti a živosti uměleckého textu. Jejich opakem jsou fráze a klišé. Fráze a klišé jsou stereotypní, automatizované slovní obraty, u kterých častým používáním došlo k potlačení konkrétní sémantiky i funkce, a tak v textu často působí jako prázdné vycpávky. V povídkách V. Šukšina se užití frází a klišé s komickým záměrem objevuje velmi často. Např. v povídce *Mil pardon, madam!*, která má frázi vlastně již ve svém názvu, dosahuje autor opakovaně komického efektu tím, že hrdina Broňka Pupkov užívá tuto francouzskou zdvořilostní frázi v naprosto nevhodném kontextu. Např. v hádce s manželkou, kde je navíc tato fráze postavena do kontrastu s vulgárním obratem:

Mil pardon, madam... Ščas ved' vrežu!

(Šukšín 1975a: 122)

Komicky působí i užití téže fráze, která je vlastně omluvou ženě, v rozhovoru s generálem:

Ja jemu vežljivo ručkoj - mil pardon, madam, tolko fjureru.

(Šukšín 1975a: 121)

Komického účinku dosahuje Šukšín i užitím budovatelské fráze publicistického stylu při popisu tance v povídce *Tancujuščij Šiva*. Komika zde vzniká z napětí mezi pojmenovávaným jevem, tzn. tancem, a způsobem, jak je tento jev pojmenován. Navíc zde tato nabubřelá fráze asociuje kontrastní texty i kontexty, v nichž bylo dříve její užívání běžné:

Eto ně taněc, gdě žvjot odna tolko plotskaja radost', unasledovannaja ot pryžkov i seksualnogo chvastovstva tupych i bezzabotnych drevnich, u Arkaški eto svobodnaja forma suščestvovanija v našem dělovitom veke.

(Šukšín 1975a: 276)

Již na začátku minulého století německý teoretik humoru Jean Paul Richter poznamenal, že humor má rád konkrétní výrazy, technické detaily, přesná fakta (Dvorský 1984: 39). Také Šukšín tyto jazykové prostředky typické pro odborné stylové vrstvy rád využívá. Např. v povídce *Moj zjať ukral mašinu drov* (Šukšín 1984: 306) vypráví historku o nesnášenlivé tchyni uvězněné na toaletě. Zet' na dveře toalety připsal:

Zaplombirovano 25 ijulja 1969 g. Ně kantovat'.

Jde o technický obrat, který bývá na poštovních zásilkách s křehkým obsahem.

Komicky může působit i metaforické užití termínů, jak je tomu např. v povídce *Postskriptum*. Hrdina píše z dovolené v lázeňském městě dopis manželce a uvádí, jak s kamarádem vyřešili finanční tíseň - přešli na studenej odchov:

*... vsjo dorogo, potomu my s Ivanom perešli, kak govoritsja,
na podnožnyj korm.*

(Šukšin 1975a: 262)

Profesionální deformaci, které lidé často podléhají, karikuje Šukšin v povídce *Dva pisma*. Vedoucí pracovník užívá v soukromém dopisu k označení běžných skutečností vedle prvků hovorových i t e r m í n y :

*Ivan Semjonyč! Zdorovo starik! ... Kuda dumaješ dvinu letom?
Napiši, možet skooperirujemsja... Ty prozondiruj svoju polovinu, ja svoju: soblaznim
ich kostrami...*

(Šukšin 1975a: 82)

Specifickým prostředkem jazykové komiky v uměleckém textu je užívání c i z í c h s l o v. Odlišnosti v jejich grafické a zvukové podobě svádějí k tomu, aby byla komický deformována a komický efekt je pak o to větší, jestliže jejich zkomoleniny evokují slovo jiného významu. Jindy zase nadměrným a nepřesným užíváním cizích slov parodují autoři zálibu některých lidí v preferování těchto výrazů před domácími, a to i tehdy, když neznají jejich přesný význam. Je tomu tak i v Šukšinově povídce *Klassnyj voditel*, v níž veselý a dobrosrdečný šofér Paška užívá slovesa *sfoťografirovat'* ve funkci univerzálního synonyma:

- 1) - *Klub jest' ? sprosil Paška.*
- *Klub? Nu kak že!*
- *Sfoťografirovano. (= platí, dohodnuto)*

(Šukšin 1992: 129)

2) Paška se dozví, že dívka, která se mu líbí, už má ženicha, inženýra. Neskládá však zbraně, ještě se uvidí, kdo z koho:

Posmotrim, kto kogo sfoťografirujet.

(Šukšin 1992: 132)

3) Při hře dámy:

Tut ješčo polno šansov sfoťografirovat' (= obehrát) meňa.

(Šukšin 1992: 135)

4) Paškovi hrozí, že bude v noci přistižen v Nadině ložnici:

Vsjo. Koněc. Sejčas pribežit jeho otec i budět meňa fotografirovat' (= inzultovat).
(Šukšin 1992: 140)

Také s y n o n y m a a a n t o n y m a mohou sloužit jako prostředky jazykové komiky. V uměleckém stylu se s y n o n y m i e uplatňuje jako stylistický prostředek zesilující expresivitu a barvitost textu. Běžné vyjadřování téhož významu různými slovy, jímž se synonymie v lexikální rovině textu projevuje, vede až k vytváření s y n o n y m i c k ý c h ř a d, které mohou mít různou funkci. V Šukšinových povídkách slouží toto hromadění synonymum jednak ke zpřesňování významu (1. ukázka), jednak k jeho gradaci (2. ukázka).

1) Jegor tvrdí, že se právě vrátil ze zlatokopecské výpravy, peníze ho pálí v kapse, hodlá uspořádat velkolepou hostinu:

- Ně mogli by my zděs gdě-nibuď organizovat' maleňkij bardak?

... Nužen prazdnik.

- ...možno budět soobrazit' ... Čto-nibuď vrodě takogo piknička - v čest' pribytija.

- Da, da, da - takoj něbolšoj bardak. Akkuratněňkij, takoj bardělero. Zabeg v širinu Kalina krasnaja (Šukšin 1975a: 456)

2) Jegor píše své milované Ljubě. Synonymem a zároveň symbolem lásky jsou mu věci kulaté, zářivé, lesklé a sladké:

Jo mojo - da ona prosto krasavica... Prosto zoreňka jasnaja...

Kolobok prosto... Krasnaja Šapočka... Ljubuška - golubuška...

Oladušek ty moj sibirskij! Doroguša ty moja sdobnaja.

Kalina krasnaja (Šukšin 1975a: 434)

Vtipnost užití a n t o n y m je zpravidla dána komicky účinným dojmem kontrastu na pozadí příslušného kontextu. Je tomu i v povídce *Nol - nol celych*, v níž hrdina Kolka Skalkin dává v sovchozu výpověď, ředitel ji nechce přijmout, ale Kolka se brání:

- V takoje gorjačeje vremja.

- U vas večno gorjačeje vremja! U vas vsjo gorjačeje, tolko zaplata cholodnaja.

(Šukšin 1975a: 223)

Pokud jde o p o l y s é m i i a h o m o n y m i i, je jejich komický efekt v Šukšinových povídkách založen, tak jak je to v umělecké literatuře běžné, na jazykových hříčkách, vyplývá z komických zápletek, které jsou dány

mnohoznačností nebo souzvučností slov. V povídce *Kryša nad golovoj* je komické nedorozumění způsobeno mnohoznačností slova *gušča* (= 1. usazenina v kapalině, 2. houští, 3. přeneseně: být prostého původu).

Amatérský divadelní soubor připravuje novou hru. Režisér hovoří o autorovi scénáře:

- *Avtor sam vyšel iz narodnoj guščy, chorošo znajet sovremennyju kolchoznuju derevnu...*

- *Kak eto - iz guščy? sprosil Vaska. On čto, alkaš? (alkoholik)*

Gušča - eto kogda pivo na donuške ostajotsja.

(Šukšin 1975b: 113)

V lexikální rovině uměleckého textu jsou autory často používána i pojmenování nepřímá, hlavně metafory, metonymie a přirovnání. Tyto výrazy lze využít i k vyvolání komického efektu. K tomuto účelu používá Šukšin ve svých povídkách nejčastěji metafory, snad proto, že jsouce subjektivnější než metonymie, směřují do té oblasti psychiky, v níž se uplatňují emoce, podvědomí a intuice. Proto jsou metafory hojné i v mluveném vyjadřování. Komický efekt *metafory* obvykle vyplývá z komické podobnosti původní představy s přeneseným pojmenováním nebo z neočekávaného spojení dvou předmětů, z nichž každý náleží do zcela jiné sféry jevů, ale nějakou zvláštní náhodou jsou si v některém rysu podobné. V povídkách V. Šukšina se objevují komické metafory velmi často, v nejrůznějších kontextech, a vždy je na nich patrná snaha po originalitě, osobitosti a neotřelosti:

- V obchodě na zemi leží bankovka, její majitel ji vidí, ale zatím netuší, že je jeho:

Etakaja zeljonaja duročka, ležit sebe...

Čudik (Šukšin 1975a: 104)

- Švagr se bojí ženy:

Andrjucha! V rot parochod! Molči!

Svojak Sergej Sergejevič (Šukšin 1975b: 182)

Tentýž švagr daruje Andrejovi motor k loďce, ale chce, aby ho za to Andrej nosil po dvoře na zádech:

Gop! Gop! ... Alljurom! ... Jege-jej! Skakal kazak čerez doliu! Gop! Gop!

K sčas' ju ... ně bylo vidno, na kom eto skačet gost' Kočuganovyh "čerez dolinu".

Svojak Sergej Sergejevič (Šukšin 1975b: 184)

- Paška dostal facku a protestuje:

Začem že tut aplodismenty ustraivat'?

Klassnyj voditel' (Šukšin 1992: 140)

- Andrej, laik a nadšenec, pozoruje mikroskopem mikroby ve dne:

Vot oni, sobaki! Razgulivajut. Tuda - sjuda! Tvoju mat', čto oni dělajut! Čto dělajut!

- i v noci:

Ot že sobaki! Što oni tolko vytvorjajut: i ně spitsja im!

Mikroskop (Šukšin 1984: 160)

Me t o n y m i e, která je racionální a intelektuálně náročnější, poněvadž její užití implikuje nějaký vnitřní, nejčastěji příčinný vztah, může v textu působit rovněž komicky. Je tomu tak tehdy, jestliže jsou vnitřní souvislosti mezi denotátem a konotátem překvapivé, nápadité a vtipné; u Šukšina je to např. v těchto povídkách:

- Ponížený brýlatý kandidát věd paroduje ve své výhrůžce snahu některých lidí chovat se a mluvit podle západního stylu života:

Ja vam pokažu ... San-Francisko!

Privjot Sivomu! (Šukšin 1975a: 413)

- Aljoša Neosedlanej začíná zatápět v lázni, začíná jeho sobotní obřad v páře vonící lesem:

... stal nalaživat' svoj maleňkij Taškent (= svůj malý ráj).

Aljoša Beskonvojnyj (Šukšin 1975a: 324)

Zvláštním druhem metonymie je s y n e k d o c h a, zakládající se převážně na vztazích části a celku. Synekdocha je jako prostředek jazykové komiky užívána Šukšinem rovněž velmi často:

... u nich doma tolko odnoj živoj vody nět (= jim chybí snad jen hodinky s vodotryskem).

Něprotivlenec Makar Žerebcov (Šukšin 1975b: 79)

U metafory a metonymie lze komického efektu dosáhnout také tím, že je přenesené pojmenování chápáno d o s l o v n ě:

- Dva bratři si vyprávějí, jak to chodí v lidském životě:

Da, tut (v žizni) jest' volšebniki. Celyje zmei-gorynyči! - Ně govorja už pro babu-jagu: čto ni babočka, to baba-jaga. My

tvoju-to ně razbudim? Gromko-to... Babu-jagu-to? chochotnul Fjodor. Ničego.

Kak zajka letal na vozdušnych šarikach (Šukšin 1984: 353)

Jako prostředku jazykové komiky užívá Šukšin také přirovnání. V čem spočívá podstata jeho komického účinku?

1) Nejnápadnějším znakem komičnosti přirovnání je užití nadsázky; ta je pak vlastním nositelem afektivnosti a emocionality:

- *Malo li na kogo ja pochožj, ja i davaj tēper skakat' kak blocha na zerkale?*

Rasskas (Šukšin 1984: 91)

- *U tēbja prjam ně golova, a selsovět.*

Něprotivleněc Makar Žerebcov (Šukšin 1975b: 78)

2) Neotřelost a neočekávanost přirovnání provokující čtenáře:

- *Ja segodňa něžnyj, kak samaja posledňaja ... kak korova, kogda otělitsja.*

Kalina krasnaja (Šukšin 1975a: 459)

- *Tak vot on chočet na tēbe ženisja. Malyševa otčekanila slova, kak 7 akkuratnych pelmeněj.*

Bessovestnyje (Šukšin 1984: 214)

3) Nápadným a komicky účinným prostředkem je rozšíření přirovnání o další okolnosti související se srovnávanými skutečnostmi, uvádění detailů, hromadění neobvyklých brazů:

- charakteristika manželky:

Ljalka prilepilas k Petě, kak čužaja požuchlaja vetka k dubku...

Vetěrok djorgajet jejo, ona ně otcepljajetsja. Trepěščet,

šumit listočkami.

Pet'a (Šukšin 1975a: 162)

- Sergej přistihl ženu, jak se líbá s bratrancem, a jedná:

Klarněti-ik, eto ja, Seryj-Vdrug propel Serjoga, kak budto on rasskazyval skazku i podstupil k momentu, kogda lisička

-sestrička podošla k domiku petuška, i tak vot propela: Au-ul!

ješčo spel Serjoga. - A ja vas sčas budu ubiva-a.

Bespalyj (Šukšin 1975a: 316)

V uměleckém textu někdy autoři používají také vulgarismy a nadávky. Protože je vnímání nadávky vždy silně subjektivní, je nutno při jejím hodnocení vždy brát v úvahu několik okolností: komu je nadávka určena, kdo ji vyslovil a v

jakém kontextu byla použita. Nadávání má svou psychologii, a proto existuje celé široké spektrum expresivních výrazů: od cynických, drsných a urážlivých až po výrazy jemně ironizující a vtipné. V povídkách V. Šukšina reagují lidé na dění kolem sebe velice spontánně a ve svém vyjadřování se vulgarismům a nadávkám nevyhýbají. V určitém kontextu lze některé z nich považovat i za prostředky jazykové komiky. Např. v povídce *Mil pardon, madam!* pojednávající o Broňkovi Pupkovovi, znamenitém lovcí a nenapravitelném baronu Prášilovi, se objevuje celá řada expresivních výrazů, mezi nimi i kumulace nadávek. Jimi častuje manželka svého muže Broňka za to, že si vymýšlí nepravdivé historiky a celá vesnice že se mu proto už vysmívá:

Čego kak pjos pobityj plet' oš? Opja! ... Ja sčas pojdu v selsovet, pust' oni tějba, duraka, opjat vyzovut! Veď tějba duraka bespalogo, zasudit kogdanibud! Za iskaženi je istorii... Smejtsja, a jemy... vse božja rosa. Charja ty němytaja, skot lesnoj! ... Pupok!

(Šukšin 1984: 139)

V uměleckém textu fungují často jako prostředky jazykové komiky také křestní jména, příjmení a přezdívky. Komičnost příjmení může být založena na nepravděpodobném hláskovém uspořádání, nespisovném slově, netradičním obecném jméně, může signalizovat neduh, vadu, vlastnost svého majitele apod. Komický účinek může vyvolat rozpor mezi věcným významem obsaženým ve jméně a vzezřením nositele tohoto jména (např. v povídce *Kapronovaja jeločka* (Šukšin 1992: 242) je pojmenován muž, chlap jako hora, zdobněštinou Mika: *Kakoj že ty Mia? Ty už ... celyj Mika*). Komický efekt může vzniknout i ze samotného spojení jména s příjmením, přesněji z jejich konfrontace (poetické *Bronislav* + komické *Pupkov*). Jazyková vynalézavost a citový vztah mluvčího k adresátovi se vždy projevuje v přezdívkách užívaných jak v běžné komunikaci, tak i v uměleckém textu. Šukšin např. vypráví o zamilovaném novomanželovi a jeho ženě Kláře: *On jejo nazывal Klarnětik. Ili Klarnět*. Jinde zase označuje mladý lékař tělnatou primářku Annu Afanasjevnu jako generála v sukních *Anfase* (*en face* = zpředu, čelem, tváří vpřed).

Za parodii nekritického přijímání všeho západního lze v Šukšinových povídkách považovat i cizí, nejčastěji anglickou výslovnost ruských křestních jmen (*Kaa - Ket, Michail - Mišel, Vasilij - Bazil, Andrej - Andž, Sergej - Serž*).

Komicky působí i mnohé prostředky zvukové stránky jazyka. U Šukšina je to např. zkomolená výslovnost některých hlásek, dokumentující, že mluvčí přišel o zuby: *Buby... A? Buby... Zuby razbil?*, jindy si autor pro dokreslení

prostředí vypůjčil dětský výraz *gagazinčik* (= *magazinčik*): *I papa s Mašej pošli v gagazinčik.*

Všechny nadřizené libující si v přepychu ironizuje Šukšin v povídce *Mněnija* (Šukšin 1975a: 307) tím, že uvádí komickou hierarchii šéfů vytvořenou prostředky slovotvornými: ... *i dumal ob etom pompeznom ujutě, kakim izdavna okružajut sebja vse: šefy, šefuni, nadšefy i daže podšefy.*

Perzifláží slovotvorného postupu užívaného při tvoření termínů je výraz *trepologija* = *žvanilogie*, mající rovněž komický až ironický účinek: *Jes kandidaty obščeoobrazovatelnyje, eti v osnovnom trepologijej zanimajutsja.*

V této studii popisujeme prostředky jazykové komiky v rovině lexikální, které jako typické používá ve svých povídkách Vasilij Šukšin. K jejich vymezení jsme dospěli na základě analýzy více než sedmdesáti autorových povídek publikovaných ve sbírkách v letech 1975 - 1992 (viz Literatura). Neuvádíme tedy vyčerpávající přehled všech lexikálních prostředků, jimiž Šukšin komického efektu dosahuje. Šukšinův slovník je totiž nesmírně bohatý, a proto komično často vyplývá i z kombinování různých jazykových prvků, mnohdy spisovných a nespisovných, nociónálních a expresivních, poetických až patetických a neutrálních, plyne i z napětí mezi lexikálními (přesněji výrazovými) prostředky z různých stylových vrstev. Komično v Šukšinových povídkách je ale vždy založeno na autorově přesné znalosti jazykového systému a jazykových prostředků, stejně jako na výborné znalosti lidské psychiky a mentality.

Literatura

- Dvorský L., 1984, *Repetitorium jazykové komiky*, Praha.
Filipec J., Čermák F., 1985, *Česká lexikologie*, Praha.
Jičířková J., 1979, *Jazyková komika v písňových textech Ivana Mládka*, "Naše řeč" 62, s.72-77.
Kofenský J., Hoffmannová J., Jaklová A., Müllerová O., 1987, *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*, České Budějovice.
Sus O., 1963, *Metamorfózy smíchu a vzteku*, Bratislava.
Šukšin V. M., 1975a, *Izbrannyje proizveděnija v dvuch tomach*, Moskva.
Šukšin V. M., 1975b, *Brat moj*, Moskva.
Šukšin V. M., 1977, *Ochota žít'*, Kazaň.
Šukšin V. M., 1984, *Rasskazy*, Moskva.
Šukšin V. M., 1992, *Rasskazy*, Moskva.
Vlašín Š. a kol., 1984, *Slovník literární teorie*, Praha.

Zadrazil L., 1975, *Vesnické variace na městské téma* (doslov). - *Červená kalina*, Praha, s. 241.

*Zur Sprachkomik in der lexikalischen Ebene des literarischen Textes
(Am Beispiel der Erzählungen von Vasilij Schukschin)*

Sprachkomik beruht auf dem komischen Effekt einer bestimmten sprachlichen Äußerung (ganz gleich auf welcher Sprachebene).

Es gibt zwei Arten von in Sprache ausgedrückter Komik:

- 1/ die Sprache beschreibt die außerhalb der Sprache liegende Komik - die Sachkomik,
- 2/ die Komik liegt in der Sprache selbst - die Sprachkomik.

In dieser Studie werden die Mittel der Sprachkomik auf *lexikalischer Ebene* beschrieben, welche für Schukschins Erzählungen typisch sind. Zu ihrer Bestimmung gelangten wir aufgrund der Sprachanalyse von mehr als siebenzig Erzählungen, die alle in den Jahren 1975-1992 erschienen sind (siehe Literaturverzeichnis).

Schukschin erreicht den komischen Effekt in seinen Erzählungen durch eine überaus wortreiche Rede seiner Helden, einen Wortschatz, der aber zugleich semantisch arm ist, oder mittels eines besonders einfachen Wortschatzes; weiters durch Umwandlungen oder Verdrehungen von Phraseologismen; er benutzt Phrasen, technische Termini und gewisse Fakten minuziös. Komisch kann bei ihm auch die metaphorische Benutzung bestimmter Termini wirken. Ein spezifisches Mittel der Sprachkomik in seinen literarischen Texten sind auch Fremdwörter, ihre graphische und akustische Form, und weiter Synonyme und Oposite, die oft im Kontrast zum Kontext stehen. Unter bestimmten Umständen können im Text auch Metaphern, Metonymien, Vergleiche, ferner sogar Vulgarismen, Schimpf-wörter und Spitznamen witzig wirken. In Schukschins Erzählungen stellen auch die Mittel der Lautseite der Sprache und gelegentlich eigene Wortbildung Elemente seiner Sprachkomik dar.

Schukschins Wortschatz ist außerordentlich reich, so daß sich seine Komik auch aus der Kombination unterschiedlichster Sprachelemente ergibt. Die Komik bei Schukschin beruht aber immer auf der genauen Kenntnis des Sprachsystems, sowie auf der ausgezeichneten Kenntnis der menschlichen Psychik und Mentalität.